

Оксана Філоненко

ПАВЛО РЯБКОВ – АКТИВНИЙ ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ ТА ПРОСВІТНИК ЄЛИСАВЕТГРАДЩИНИ

Характерною ознакою сучасного розвитку історико-педагогічної науки є ґрунтовне, конструктивне та науково-об'єктивне вивчення вітчизняного науково-педагогічного досвіду, педагогічної біографії, спадщини громадських діячів та видатних учених.

Єлисаветградщина відома своєрідними культурними та освітянськими традиціями, які обумовили формування досить яскравої педагогічної самобутності, яка виявилася в специфічності системи освіти, в просвітницькій діяльності діячів освіти та культури, оригінальності педагогічних пошуків.

Дослідження з питань наукового здобутку педагогів, громадських діячів Єлисаветградщини дозволяють зробити доступними для більш широкого загалу суспільства педагогічно-просвітницькі ідеї творчої спадщини фахових педагогів краю, розширити і збагатити розуміння нашими сучасниками історичного шляху, який пройшла педагогічна думка Єлисаветградщини.

Історично сформований регіональний досвід є цінним джерелом плідних педагогічних ідей, оригінальних новаторських методів і форм їх практичного здійснення. Конструктивно переосмислені в аспекті актуальних проблем сучасності, вони можуть бути прийняті на озброєння педагогами-науковцями та педагогами-практиками і сприятимуть більш дієвому вирішенню сучасних завдань освіти.

З огляду на це, актуальним є дослідження просвітницької діяльності вченого, енциклопедиста, історика, етнографа, громадського діяча, організатора просвіти на Єлисаветградщині Павла Захаровича Рябкова (1848–1927).

Павло Захарович є саме тією особистістю, чий творчий неспокій, глибокий допитливий розум, спостережливість і невичерпна енергія залишили помітний слід в соціальному і культурному розвитку суспільного середовища, у якому йому доводилось жити і працювати. Матеріальні та духовні здобутки П. З. Рябкова на ниві громадської діяльності, просвітництва, науки є ґрунтовними, але, на жаль, донині значна частина його унікальних праць не опублікована, а ім'я вченого здебільшого відоме лише вузькому колу науковців.

До нинішнього часу в публікаціях дослідників О. А. Трибуцької, Т. В. Печериці, В. П. Поліщук висвітлюється в основному наукова діяльність П. З. Рябкова. Водночас відсутній аналіз просвітницької діяльності

вченого, його внесок у розвиток освітніх процесів на Єлисаветградщині потребує певного уточнення.

Мета статті – проаналізувати громадсько-просвітницьку діяльність П. З. Рябкова, визначити його внесок у розвиток освітніх процесів на Єлисаветградщині.

Павло Захарович Рябков народився 29 червня 1848 року у Херсоні в родині художника. Після закінчення гімназії працював землеміром. За участь у революційній діяльності народників в Одесі був засланий до Якутії. В Єлисаветграді, куди він переїхав у 1892 році, обійняв посаду земського землеміра, і продовжував активну громадську і наукову діяльність. У 1897 році він став одним із засновників та першим директором Єлисаветградської громадської бібліотеки, з 1914-го – членом Єлисаветградського лекційного бюро з влаштування народних читань і дитячих майданчиків при міській управі. На початку ХХ століття П. З. Рябков, як один з організаторів селянського антиурядового руху, знову зазнав переслідувань і вимушений був емігрувати за кордон.

Протягом 1901–1904 років навчався у Вищій школі суспільних наук у Парижі, викладачами якої були Ілля Мечніков, Максим Ковалевський, Федір Вовк та інші відомі вчені. Павло Рябков – один із найталановитіших учнів видатного українського вченого-етнографа, антрополога і археолога Ф. К. Вовка, його учителями та ідейними натхненниками були М. Грушевський, І. Франко, О. Русов, М. Ковалевський. У 1904 році він бере активну участь в етнографо-антропологічній експедиції на Бойківщині, яку очолювали Федір Вовк та Іван Франко. Опис цієї експедиції подав в одному з випусків «Етнографического обозрения» [7].

Співпраця з Ф. Вовком, спонукає П. З. Рябкова до проведення самостійних досліджень матеріальної культури українського населення, зокрема чумацтва. Роль вченого у дослідженні та розвитку етнографії та археології на теренах Півдня України є досить визначною [3, с. 85].

Після повернення з еміграції Павло Рябков, працюючи у Єлисаветградській міській управі, провадить значну науково-дослідницьку роботу з етнографії та археології, стає провідним кореспондентом Санкт-Петербурзького музею імені Олександра III по Південній Україні. Протягом 1908–1911 років зібрав для цього музею 364 об'єкти культури, з яких найбільший інтерес

становлять знаряддя чумацтва, зокрема віз «мажа» та інші види чумацького промислу. Проводячи плідну краєзнавчу та етнографічну роботу, П. З. Рябков збирав на Єлисаветградщині писанки (село Рівне), рецепти народної медицини тощо. Все це зберігається сьогодні у Російському етнографічному музеї. Багато зробив для формування етнографічних колекцій Херсонського краєзнавчого музею, Єлисаветградського історико-краєзнавчого музею з картинною галереєю (1921) та музею Революції, справами розвитку яких займався до кінця життя – до 1927 року [4, с. 40–41].

Учасник Етнографічної комісії при Науковому товаристві імені Т. Шевченка, співробітник Єлисаветградського і Херсонського музеїв, провідний кореспондент етнографічного відділу російського музею, член російського антропологічного товариства, П. З. Рябков зробив значний внесок у збереження та примноження духовних і матеріальних пам'яток української культури.

Прибувши до м. Єлисаветград він зразу поринув в активну громадську діяльність: вступив до Товариства поширення грамотності й ремесел, роботу якого пізніше очолив, надавав допомогу ремісничому училищу при товаристві; займався просвітницькою роботою – організовує гуртки самоосвіти, читає лекції на історичну тематику, ініціює влаштування безкоштовної народної бібліотеки-читальні, першої художньої виставки, краєзнавчого музею. Як активний член Товариства поширення грамотності й ремесел, П. З. Рябков взяв участь у підготовці та відкритті 20 жовтня 1913 р. в Єлисаветграді першого безплатного народного дитячого садка для дітей віком від чотирьох до шести років.

Результатом діяльності П. З. Рябкова став численний доробок наукових праць і досліджень. Освітнім питанням присвячені його праці: «Краткий исторический очерк Елисаветградского общества распространения грамотности и ремесел (1873–1898)», «Из истории Елисаветградского грамотности и ремесел, народной библиотеки», «Отчет о состоянии Елисаветградской народной бесплатной библиотеки-читальне (1915–1916)», «Проект устава библиотеки и при ней читальни учережденной Елисаветградским обществом распространения грамотности и ремесел», «О устройстве детского сада, музыкальных вечеров и проч. Елисаветградским обществом распространения грамотности и ремесел (1911)» тощо.

Павла Захаровича захопила робота в Єлисаветградському товаристві поширення грамотності й ремесел, членами якого була значна частина місцевої інтелігенції. Єлисаветградське товариство поширення грамотності й ремесел було одним з найуспішніших в

Російській імперії за наслідками своєї діяльності. Саме здобуткам товариства на ниві просвітництва присвячена праця, видана ним з нагоди 25-річного ювілею товариства «Краткий исторический очерк Елисаветградского общества распространения грамотности и ремесел. 1873–1898». В своїй праці він підкреслює, що «тільки за сприяння всієї елисаветградської інтелігенції та її активної підтримки можлива робота товариства на користь просвіти народу. Сподіваюсь, що така не байдужість не є чимось швидкоплинним» [5, с. 42].

Необхідно зазначити, що діяльність товариства в колах громадськості викликала досить неоднозначну реакцію і час від часу піддавалася критиці. П. З. Рябков, який багато років був членом товариства та відіграв найактивнішу роль у самовідданій праці в товаристві, писав: «Мета товариства – благодійність і просвітництво, скільки вистачить сил, ми будемо робити цю потрібну і корисну справу, незважаючи на труднощі, переборюючи перешкоди, в тому числі і ті, які нам диктує наша інертність і лінь» [5, с. 18].

Зауважимо, що в діяльності товариства були як періоди злету так і падіння. Період діяльності товариства 1878 по 1882 р. можна назвати періодом занепаду та бездіяльності. Рада товариства не скликається навіть для розгляду та затвердження звітів училища та обрання посадових осіб. Ремісничо-грамотне училище функціонувало самостійно. Втім, в 1882 р. діяльність товариства відновлюється, але нічого суттєвого з 1882 по 1886 р. зроблено не було. Жодне з починань не втілено в життя, після чого до 1894 р. товариство практично не діяло. Характеризуючи діяльність товариства в цей період П. З. Рябков зазначав: «Цей час – одна з похмурих сторінок в житті товариства, що вказує на невисокий громадський рівень тодішньої елисаветградської інтелігенції, яка допустила «захиріти» товариству, єдиному світлому явищу на темному тлі провінційного життя... Чи не вказує це на надзвичайно ще слабо розвинені духовну і громадську активність нашої провінційної інтелігенції, на її не здатність вести навіть найменша справу» [5, с. 22].

І лише 1894-й можна назвати роком справжнього відновлення діяльності товариства. З перших днів відродження публікуються результати роботи, котра за 5 років з 1894 по 1899-й – була достатньо плідною. «З цього часу, пише П. Рябков, починається відродження товариства, воно набирається нових сил, і, на превеликий подив жителів Єлисаветграда, з пасивної ролі, ролі сплячої царівни, переходить до активного життя» [5, с. 33].

Павло Захарович вважав, що інтенсивність

просвітницької діяльності товариства в значній мірі залежить від його складу, від впливу особистостей на діяльність товариства та його членів, серед них особливу роль відводив М. Ф. Федоровському: «М. Ф. Федоровський, будучи безмежно відданим справі, наповнював її життям, розвивав масу енергії, своєю діяльністю заохочував й інших. Присвячуючи себе училищу, він не забував цілей і завдань товариства, прагнув до розширення його діяльності, до підняття його життєздатності; ...з виходом М. Ф. Федоровського, який був цементуючим началом у товаристві, особливо помітним стає розкол» [5, с. 20].

Разом зі своєю дружиною, Надією Веніамінівною Решетовською, яка відома була серед громадськості міста своїм благодійництвом, зокрема, заснуванням бібліотеки при Єлисаветградському земському реальному училищі, П. З. Рябков став ініціатором відкриття у 1895 р. безкоштовної народної бібліотеки-читальні при самому Товаристві.

До її відкриття, у Єлисаветграді, починаючи з 1893 р., вже діяли дві безплатні бібліотеки-читальні, одна з яких, зокрема, була відкрита при п'ятому міському училищі. Здавалося б, що у відкритті ще одної бібліотеки-читальні не було необхідності й потреби, про що свідчили й звіти двох діючих бібліотек-читалень – «...обидві бібліотеки нараховували своїх читачів всього лише десятками» [1]. На думку П. З. Рябкова, така ситуація склалася через те, що в дійсності бібліотеки-читальні, відкриті у 1893 р., не були громадськими й народними, оскільки доступ у них мало лише обмежене коло осіб. Окрім того, літературний фонд цих бібліотек був занадто бідним за змістом й малим за кількістю, а серед книг взагалі переважали невеличкі брошури.

На сторінках місцевих газет він порушує клопотання про відкриття у місті громадської бібліотеки. 1 січня 1897 р. за ініціативою П. Рябкова було написано офіційного листа на ім'я єлисаветградського міського голови О. Пашутіна, який підписав 141 мешканець міста. У цьому листі-зверненні було висловлене прохання до О. Пашутіна скликати зібрання осіб, які бажають заснування громадської бібліотеки в місті і запропонувати на їх розгляд статут майбутньої бібліотеки, вироблений в приватному колі. Цей заклад, писав Павло Захарович, звертаючись до міської Думи, покликаний «розширити позашкільний розумовий розвиток міського населення». Бібліотека в майбутньому перетвориться у цілком пристойне книгосховище, запевняв П. З. Рябков, без якого жодне місто обійтися не в змозі.

19 квітня 1897 р. міським головою було

скликано зібрання, яке, розглянувши проект статуту, направило його через херсонського губернатора до Міністерства внутрішніх справ на затвердження. 5 грудня 1897 р. відбулося останнє засідання членів-засновників бібліотеки, на якому було обрано голову Дирекції – М. Малаєва та дванадцять директорів, якими стали: В. Губер, І. Прокеш, О. Пашутін, священник К. Бречкевич, В. Тьомкін, О. Якубовський, П. Рябков, Г. Блізнін, О. Нікольська, Є. Гар, О. Нікольський, вони й приступили до створення бібліотеки [21, с. 24].

Лише 2 червня 1898 р. заступником Міністра внутрішніх справ, сенатором, бароном Іскуль-фон-Гульденбандом було затверджено статут Єлисаветградської громадської бібліотеки з деякими змінами. Він, зрештою, добився свого. Дума виділила місце для будівництва, однак фінансували будівництво закладу, в основному, П. З. Рябков, лікар П. І. Михалевич та інші представники передової інтелігенції міста.

Бібліотека-читальня, відкрита при Товаристві поширення писемності й ремесел, майже відразу знайшла своїх читачів. Так, за перші 12 місяців діяльності її відвідало 6 тис. 272 чол., із яких 34,5 % становили дорослі, 36,7 % діти, 28,9 % підлітки і лише 2,2 % (141 чол.) – жінки. Протягом першого року існування бібліотеки-читальні активними членами товариства, серед яких і П. Рябков, було сформовано значний літературний фонд. На 17 вересня 1896 р. бібліотека вже нараховувала 640 назв книг, у 1404 томах, серед яких найбільшу частину становили книги з російської літератури (580 томів), а найулюбленішими письменниками єлисаветградської публіки стали Л. Толстой, М. Достоевський, І. Тургенев, М. Твен, М. Рід [1].

2 лютого 1899 р зусиллями П. З. Рябкова у Єлисаветграді була відкрита перша міська громадська бібліотека (тепер Кіровоградська державна обласна універсальна наукова бібліотека ім. Д. Чижевського) Серед краснзнавчого доробку П. Рябкова знаходимо цілу низку нотатків, що у переважній своїй більшості є рукописами, присвячені висвітленню цієї надзвичайно важливої для краю події, які є унікальними і єдиними за своїм змістом. Спогади П. З. Рябкова, дають нам сьогодні можливість у повній мірі висвітлити питання про передумови та сам процес відкриття в Єлисаветграді першої громадської бібліотеки. В особистому фонді дослідника знаходимо й текст статуту бібліотеки, затверджений 2 червня 1898 р. Окрім того, нотатки П. З. Рябкова про відкриття в Єлисаветграді першої громадської бібліотеки, надзвичайно насичені цікавими статистичними даними та прізвищами осіб, які сприяли її заснуванню, серед яких найчастіше зустрічаються

прізвища: В. Ястребова, О. Пашутіна, О. Осмьоркіна, Н. і П. Рябкових, О. Якубовського, Г. Блізніна, О. Нікольської, свящ. К. Бречкевича та інших [2, арк. 24].

Перші свої кроки Єлисаветградській громадській бібліотеці доводилося робити без будь-яких субсидій з боку місцевих державних органів, виключно власними силами, тобто зусиллями окремих приватних осіб, які їй співчували або бажали особисто для себе користуватися її послугами. Щоб хоча б частково вирішити матеріальні труднощі, пов'язані з відкриттям бібліотеки, дирекцією було розпочате клопотання перед Миською Думою про субсидію в розмірі 1000 крб., на що було отримано згоду. П. З. Рябков виступив не лише з ініціатором відкриття громадської бібліотеки-читальні, але й підтримав свій почин матеріально.

В роки революції та громадянської війни він стає депутатом Єлисаветградської Ради робітничих та солдатських депутатів, членом виконкому, очолює комісію по зв'язках міста з селом, головує у ініціативному гуртку революційної молоді. Він брав участь у повітовій конференції вчителів. Ще одним актом високої громадянської активності була його ініціатива відкриття у місті музею Революції (тепер обласний краєзнавчий), картинної галереї.

Проте революційна епоха несла за собою і багато негативного. П. З. Рябкова непокоїло варварське ставлення нової влади до культурних надбань минулого. В його рукопису початку 20-х років є такі рядки: «...гинуть товариства, гуртки-музеї. Конфісковувались і піддавалися пограбуванню музеї, бібліотеки та багато іншого. Оскільки архіви потрапляли в руки невігласів, гинули цілі відділи товариств, не говорячи вже про приватні архіви, колекції, галереї тощо. Загинули й гинуть багато пам'яток природи, мистецтва, старовини» [6, с. 3].

Намагання протидіяти руйнуванню спонукало П. З. Рябкова реалізувати свою заповітну мрію – організувати краєзнавчий музей, картинну галерею, щоб зберегти культурні цінності для майбутніх поколінь. Перша спроба цього була зроблена на початку 1918 р., проте виявилася невдалою. Лише на початку 20-х років було відшукано приміщення, в якому розмістився музей революції імені В. І. Леніна, що згодом перетворився на Палац науки та мистецтва, і в ньому був широко представлений музейний відділ. Але і він згодом був закритий. Археологічно-етнографічний відділ злився з природньо-історичним, який мав окреме приміщення в одному з районів міста і дістав назву музей Революції. Завідувати музеєм став П. З. Рябков. На посаді завідувача музею П. З. Рябков перебував до 15 квітня 1924 р [3, с. 3].

Дослідниця спадщини просвітителя

Т. В. Печериця, пише: «П. Рябков був дійсно унікальною особистістю, яка ніколи не зупиняється на досягнутому. Життєдайна сила й енергія, дані П. Рябкову від, природи, дозволили йому навіть у 69 років одночасно активно займатися суспільно-політичною, громадською та науковою діяльністю, в якій не останнє місце належало просвітницькій роботі. Необхідно віддати належне П. Рябкову, який був талановитим лектором. Він високо цінував історичну науку та знання, які вона дає людям, і вважав, що кожна людина повинна знати історію людства, особливо історію свого народу. З цією метою П. Рябков готував лекції з історії, з якими безкоштовно виступав перед жителями Херсонської губернії. Його лекції з історії та краєзнавства завжди збирали чисельну аудиторію (не менше 100 чол.) та сприймалися з великою зацікавленістю. Тематика прочитаних П. Рябковим лекцій була надзвичайно різноманітною» [3, с. 39–40].

Серед рукописів лекцій П. Рябкова найбільш ґрунтовними є десять лекцій «Про доісторичну людину та її культуру», що були прочитані у 1920 р. в Єлисаветграді. У них він докладно розглянув історичний процес становлення та розвитку людини від найдавніших часів до залізного віку, дослідив та проаналізував побут і вірування людини первісної, первіснообщинні шлюбно-сімейні відносини. Мабуть, одна із найцікавіших лекцій цього циклу – «Стародавня людина – сучасниця мамонта», що була прочитана в Єлисаветграді 18 липня 1920 р. План цієї лекції складався з дев'яти питань. Сам П. Рябков, згадуючи у своїх нотатках, як була сприйнята слухачами його лекція «Первісна людина й біблія», прочитана 13 серпня 1923 р. в Єлисаветграді, пише: «Лекція моя була чудово сприйнята, аудиторією, яка на 3 складалася із робітників. Тривала вона, із перервою дві години, увага ж не спадала до кінця, і мене вітали аплодисментами. Слухачів же було до 150 чол.» [6, с. 6–7]. В умовах кінця XIX – першої чверті XX ст. самовіддана праця П. Рябкова на ниві освіти сприяла не лише підвищенню грамотності населення, але й формувала у його середовищі свідомих українців, патріотів своєї Вітчизни.

І лише у 1925 році, у віці 77 літ, невтомний трудівник на ниві просвітительства залишив службу. Через два роки П. З. Рябкова не стало.

Спадщина П. З. Рябкова як свідчення його вагомої суспільно-політичної, громадської, наукової діяльності, дає нам підстави стверджувати, що він належав до кращих представників тогочасної передової української інтелігенції. Не викликає сумніву, що вчений здійснював багатогранну роботу на ниві просвітництва і його діяльність заслуговує на увагу і подальше вивчення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Обзор деятельности Елисаветградского общества распространения грамотности и ремесел // ДАКО - Ф. 304, оп. 1, spr. 42, 21 ark.
2. Отчеты совета бесплатной народной библиотеки-читальни // ДАКО - Ф. 56, оп. 1, spr. 11, 62 ark.
3. Печериця Т. В. Визначний українознавець П. З. Рябков (1848-1926) / Т. В. Печериця. - Кіровоград, 2003. - 117 с.
4. Поліщук В. П. Зроблено в Єлисаветграді / В. П. Поліщук. - Кіровоград, 2014. - 204 с.
5. Рябков П. З. Краткий исторический очерк Елисаветградского Общества распространения грамотности и ремесел: 1873-1898 гг. / П. З. Рябков. - Елисаветград: Тип. Гольденберга, 1898. - 42 с.
6. Рябков П. З. Музейное дело в г. Зиновьевске и его округе прежде и теперь (1883-1924) / П. З. Рябков // Фонд рукописів Кіровоградського обласного краєзнавчого музею. - 16520. - 7221. - С. 3.
7. Трибуцька О. А. Матеріали особового фонду Павла Рябкова (до 165-річчя від дня народження відомого вченого-етнографа і громадського діяча) [Електроний ресурс] / О. А. Трибуцька. - Режим доступу до статті: <http://www.archives.gov.ua/Publicat/AU/AU.../10.pdf>.

REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED

1. Obzor deiatelnosti Elysavethradskoho obshchestva rasprostraneniya hramotnomy y remesel // DAKO - F. 304, op. 1, spr. 42, 21 ark.
2. Otchetы soveta besplatnoi narodnoi byblyoteky-chyталny // DAKO - F. 56, op. 1, spr. 11, 62 ark.
3. Pecherytsia T. V. Vyznachnyi ukrainoznavets P. Z. Riabkov (1848-1926) / T. V. Pecherytsia. - Kirovohrad, 2003. - 117 s.
4. Polishchuk V. P. Zrobлено v Yelysavethradi / V. P. Polishchuk. - Kirovohrad, 2014. - 204 s.
5. Riabkov P. Z. Kratyky ystorycheskyi ocherk Elysavethradskoho Obshchestva rasprostraneniya hramotnomy y remesel: 1873-1898 hh. / P. Z. Riabkov. - Elysavethrad: Typ. Holdenberha, 1898. - 42 s.
6. Riabkov P. Z. Muzeinoe delo v h. Zynovevske y eho okruhe prezhde y teper (1883-1924) / P. Z. Riabkov // Fond rukopysiv Kirovohradskoho oblasnoho kraieznavchoho muzeiu. - 16520. - 7221. - S. 3.
7. Trybutska O. A. Materialy osobovoho fondu Pavla Riabkova (do 165-richchia vid dnia narodzhennia vidomoho vchenoho-etnohrafa i hromadskoho diiacha) [Elektronyi resurs] / O. A. Trybutska. - Rezhym dostupu do statti: <http://www.archives.gov.ua/Publicat/AU/AU.../10.pdf>.